

67-72-08/2
08.02.2024

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу

ДЯЧОК Оксани Миронівни

**«ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ САКРАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ПІД
ВПЛИВОМ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

(на прикладі Тернопільської області)»

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора архітектури
за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Актуальність теми. Архітектурна спадщина сучасної Тернопільської області за своєю типологічним різноманіттям та кількістю цінних об'єктів, що походять з різних історичних періодів, є чи не найбагатшою серед інших регіонів України. Однією з найцікавіших для історико-архітектурного, композиційно-просторового, стилістичного аналізу є група сакральних будівель і комплексів, які чисельно домінують. За даними, що містяться в «Стратегії розвитку туризму в Тернопільській області на 2016-2020 рр.», станом на 2016 рік в області налічувалось 669 давніх храмів, 151 костел, 30 монастирських комплексів. Більшість з них охороняються на місцевому чи загальнодержавному рівні. Значний ступінь збереження храмів різних конфесій, наявність документальних матеріалів, що фіксують період проектування, будівництва, перебудов, репрезентують первинне архітектурне рішення і його зміни – в комплексі являє потужний матеріал для здійснення досліджень, необхідних для підтримки належного фізичного стану об'єктів, виконання ремонтно-реставраційних робіт.

З іншого боку, розглядаючи спадщину сакральної архітектури Тернопільщини як багатогранне культурне явище, сформоване в суспільному і культурному контексті впродовж попередніх історичних періодів та архітектурних епох, важливим є осмислення цього явища як результату детермінованого зовнішніми і внутрішніми чинниками суспільно-політичного та культурно-естетичного змісту. Саме архітектура сакральних комплексів найоб'ємніше засвідчує і фіксує в матеріальній оболонці, образі об'єктів результати і ознаки цього впливу, значення їх як символів домінування держав і релігій.

Важливим завданням на сучасному етапі розвитку архітектури сакральних об'єктів є також систематизація підходів до проектування нових храмів та комплексів різних конфесій, що мають розширену функціональну програму та відповідну модернізовану структуру. Стала динаміка будівництва такого типу об'єктів у Тернопільській області з 1991 року (як свідчать статистичні дані, подані у згадуваній вище «Стратегії» станом на 2016 р. в регіоні тривало будівництво

близько 700 храмів) дозволяє узагальнити результати і виділити характерні риси, притаманні новому храмобудуванню, сформовані в нових суспільно-політичних умовах незалежної України.

Саме з таких позицій О.М.Дячок підходить до дослідження формування архітектури сакральних комплексів Тернопільської області, чим обґрунтовується значна актуальність і цінність цієї дисертаційної роботи.

Наукова новизна результатів, отриманих в підсумку рецензованої дисертації, на мою думку, полягає в тому, що тут:

- вперше визначено особливості впливу комплексу суспільно-політичних процесів на формування архітектури сакральних комплексів Тернопільської області в загальноєвропейському контексті та – безпосередньо – під впливом соціокультурної політики в державах, до складу яких входила територія сучасної Тернопільщини впродовж переважно XVI-XX ст.;
- вперше охарактеризовано внесок сучасних архітекторів Тернополя у відродження, формування та розвиток храмобудівної традиції стосовно храмів різних конфесій у досліджуваному регіоні;
- суттєво розширено фактографічний та іконографічний базис щодо об'єктів храмобудування різних періодів на території Тернопільської області.

Значення результатів роботи для теорії і практики. Матеріали інвентаризації стосовно близько 200 сакральних будівель та комплексів, сформований потужний іконографічний (фотофіксація) та графічний базис (обмірні креслення), здійснене в процесі виконання дослідження, є підґрунтям для виконання, за необхідності, комплексу пам'яткоохоронних робіт на пам'ятках, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або нововиявлених об'єктах. Накопичені матеріали, безсумнівно, можуть бути використані для укладання вузькоспеціалізованих, науково-популярних, історико-краєзнавчих довідників та путівників, для доповнення енциклопедичних видань про архітектурну спадщину України, Польщі, Австрії. Матеріали дисертаційної роботи О.М.Дячок, як зазначено здобувачкою, уже використовуються в навчальному процесі у закладах вищої освіти різних рівнів і, окремо, можуть послужити основою для формування авторського лекційного курсу на тему сакральної спадщини Тернопільщини.

Повнота викладу матеріалу в опублікованих працях за темою дисертації підтверджується науковим доробком здобувачки. Зокрема, результати та висновки дисертаційної роботи апробовані на 12 вітчизняних та міжнародних конференціях, конгресах, симпозиумах (2016-2020 рр.). Основний зміст дисертації викладений у 38 наукових публікаціях, з яких 1 є розділом в колективній монографії, 12 опубліковані у фахових виданнях України, 8 – у наукових періодичних виданнях інших держав. Автореферат повністю відображає основні

положення дисертації та дозволяє дати адекватну оцінку повноті і послідовності виконання завдань, поставлених у роботі. Зміст і текст дисертації повністю відповідають змісту автореферату .

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із анотації українською та англійською мовами, вступу, шести розділів (загальний обсяг основного тексту – 310 с.), висновків, списку використаних джерел, в тому числі – архівних матеріалів (загальна кількість – 498 позицій), додатків на 83 сторінках.

У **Вступі** дисертації обґрунтована актуальність роботи та його новизна, сформульовані мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження. Методи, якими користується авторка, дозволяють комплексно охарактеризувати об'єкт дослідження та визначити його предмет. Наукова новизна результатів, теоретична і практична значимість роботи визначена достовірно. У шести розділах текстової частини роботи послідовно розкрито основні дослідницькі результати.

Розділ 1 «Стан вивченості та джерельна база дослідження сакральної архітектури та території Тернопільщини» присвячений аналізу корпусу архівних матеріалів і публікацій, що широко відображають проблематику дослідження та її міждисциплінарний контекст. Дисертанткою, зокрема, розглянуто фундаментальні видання з історії світової та української архітектури, праці, в яких окреслено історико-політичну ситуацію на території західної частини сучасної України та сучасної Тернопільщини від середньовіччя до сьогодення. Окрема увага зосереджується на дослідженнях історії православної, греко-католицької, римо-католицької, протестантської церков і їх ролі у формуванні підходів до створення сакральних об'єктів та комплексів. Важливим для даного дослідження був і аналіз наукових праць українських та зарубіжних (переважно, польських дослідників), об'єднаних темою архітектурно-стилістичних особливостей храмобудування та взаємовпливів в процесі формотворення.

Частину блоку джерел дисертації формують архівні матеріали, що походять зі збірок Державного архіву Тернопільської області, Національного заповідника «Давній Галич», Державних історико-архітектурних заповідників «Замки Тернопілля» (м.Збараж), Кременецько-Почаївського та заповідника у м.Бережани, Українського регіонального спеціалізованого науково-реставраційного інституту «Укрзахідпроектреставрація» (м.Львів), Львівської національної галереї мистецтв ім.Б.Г.Возницького, приватних архівів сучасних архітекторів-практиків та ін. Зібраний фактографічний матеріал як комплекс відомостей про унікальні/характерні для регіону, періоду створення сакральні об'єкти вже сам собою є суттєвим внеском до українського архітектурознавства.

У Розділі 2 «Методологічні основи дослідження формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно-політичних процесів»» визначено основні терміни і дефініції, зокрема, поняття «сакральний комплекс» та «суспільно-політичний процес», які приймаються як основоположні для рецензованої роботи.

О.М.Дячок вибудовує також методика проведення дослідження, яка базується на фундаментальних принципах історизму, об'єктивності, системності, єдності логічного та історичного, критичного підходу до оцінки процесів, що піддаються аналізу і т.д. Обґрунтованим є використання в роботі діалектичного підходу, який дозволив розглядати етапи розвитку архітектури сакральних комплексів як візуалізацію і результат суспільно-політичних змін впродовж визначених в роботі історичних періодів, що дозволяє сконструювати цілісну модель архітектурно-стилістичних трансформацій щодо об'єктів, розташованих на території Тернопільської області, в такому контексті. У розділі охарактеризовані етапи виконання дослідження, окреслений алгоритм його реалізації через використання загальнонаукових (структурного аналізу, порівняння, абстрагування та ін.) та спеціальних методів (типологічного, композиційного, морфологічного, функціонального) аналізу – базису для з'ясування специфіки впливів в архітектурі сакральних комплексів регіону і досягнення мети дисертаційної роботи.

У Розділі 3 «Загальноєвропейські суспільно-політичні процеси та їх вплив на розвиток сакральної архітектури» подано розлогу характеристику трансформацій, що відбувались в суспільних інститутах – державі, релігії – в європейських країнах, які опосередковано чи безпосередньо здійснили помітний вплив на розвиток сакральної архітектури України, в тому числі, на її західних землях – зокрема, Тернопільщині.

Здобувачка аналізує церковно-релігійне життя та конфесійні трансформації в епоху Середньовіччя на території Близького Сходу, Південної та Західної Європи (розвиток і утвердження християнства, церковний розкол на східну і західну гілки), розвиток типології сакральних об'єктів (появу монастирів як важливих культурно-релігійних центрів, нерідко – об'єктів паломництва, міських соборів та парафіяльних храмів), етапи формування канонічної структури християнських, об'ємно-планувальних особливостей православного та римокатолицьких храмів. На наступному етапі дослідження О.М. Дячок аналізує основні події в суспільно-політичному та культурному житті Європи в епоху Відродження та найвизначніші сакральні будівлі XV-XVI ст. Італії, Франції, Іспанії, Речі Посполитої, особливості трансляції відповідних архітектурних тенденцій на території Галичини, Поділля та Волині. Важливим для рецензованої роботи є і виявлення особливостей впливу ідеології Реформації та

Контрреформації на процеси формування нових підходів до формування образу храмів, роль чернечих орденів у поширенні стилістики бароко, в тому числі, на територію сучасної Західної України та Тернопільщини. Особливу увагу зосереджено на окресленні особливостей і ступеня поширення ідей Просвітництва в контексті суспільних рухів та політичних подій (укладання мирних угод, поділів Речі Посполитої) в досліджуваному регіоні. У розділі охарактеризований етап суспільно-політичних змін XIX-XX ст., в середині якого розвиток архітектури сакральних комплексів на території України був призупинений і зазнав суттєвих втрат.

У розділі синхронізовано інформацію щодо кожного з етапів розвитку європейської та української культури як її невід'ємної складової.

У Розділі 4 «Етапи формування та розвитку архітектури сакральних комплексів на території Тернопільського краю» розглянуті найвизначніші та найхарактерніші для кожного з досліджуваних періодів сакральні об'єкти. Зокрема, констатований факт відсутності повноцінно збережених пам'яток – зразків архітектури періоду Київської Русі або Галицько-Волинського князівства. Зазначено, що наступний період, коли визначальний вплив на архітектуру України здійснювала культура Відродження, на території сучасної Тернопільщини постало ряд храмів, які поєднали в своєму образі монументальність оборонних споруд та геометричну лаконічність ренесансної стилістики (храми в Тернополі, Теремовля, Касперівці та ін.). Дисертантка підкреслює стійкість такої тенденції у православному, римо-католицькому, іудейському храмубудуванні до середини XVII ст.

У роботі зазначено, що кардинальні зміни в архітектурних вирішеннях сакральних об'єктів Тернопільщини корелюються з контрреформаційними процесами у Римо-католицькому Костелі, які поширились на територію досліджуваного регіону завдяки активній діяльності чернечих орденів і їхньої архітектурно-будівельної діяльності та фундаційним актам представників польської магнатерії. На прикладах формування ансамблю Свято-Успенської Почаївської Лаври, костелів у Бучачі, Микулинцях, Буцнево, та ін. здійснено порівняльний аналіз архітектурно-стилістичних та композиційно-просторових вирішень барокових храмів Тернопільської області. Окремо проаналізовано особливості дерев'яного та мурованого храмубудування у XIX – на поч. XX ст. – як маркер посилення національно-романтичних тенденцій і їх модерністичній репрезентації у європейській архітектурі, державах, до складу яких входила сучасна територія Тернопільської області.

Розділ 5 «Монастирі й великі сакральні центри Тернопільщини в процесах духовного та національного відродження» присвячений дослідженню найвизначніших сакральних комплексів регіону та особливостям їх архітектурно-

просторового розвитку в контексті суспільних змін. Обґрунтованим є зосередження уваги на ансамблі Свято-Успенського Унівського монастиря, монастиря Св. Йоана Хрестителя в Краснопуці, Угорницького та Струсівського василіянського монастирів – як характерних зразків монастирів Чину Святого Василя Великого.

Здобувачка констатує аналогічність підходів при формуванні архітектурних вирішень римо-католицьких монастирів, що засновувались чернечими орденами (монастирі кармелітів в Тереховлі, бернардинів в Бережанах, Збаражі, єзуїтів та францисканців у Кременці та ін.).

О.М.Дячок розглядає історію будівництва, перебудов, реставрації кафедрального собору в Тернополі як символ духовного відродження і, водночас, яскраву ілюстрацію формотворчих процесів і тенденцій, глибоко пов'язаних з суспільними трансформаціями на Галичині впродовж періоду існування храму.

Логічним є аналіз в роботі комплексу Свято-Успенської Почаївської Лаври, монастиря оо. Василіян в Бучачі в архітектурі яких яскраво продемонстровано розвиток архітектурної стилістики її елементів впродовж перебування Тернопільщини у складі різних державних утворень від XVII до початку XX століття. Okремо розглянуті етапи формування Марійського духовного центру у Зарваниці.

У Розділі 6 «Формування сакральної архітектури Тернопільщини під впливом суспільно-політичних процесів» проаналізовано внесок архітекторів новітнього періоду у відродження сакрального будівництва, відбудові та реставрації храмів-пам'яток у Тернопільській області. Визначені основні підходи до проектування нових церков впродовж 1990-поч. XXI ст.: використання або безпосереднє цитування сформованих архітектурно-стилістичних вирішень, інтерпретація традиційних для регіону елементів морфології, модернізація образу шляхом підкреслення тектоніки форм і їх взаємозв'язку з конструкцією,

Про експерименти з архітектурною формою, як зазначає О.М.Дячок, яскраво свідчать нові храми протестантських громад. В образі цих будівель якнайширше відображені пошуки сучасного бачення сакральної споруди, де можливий синтез не тільки стилістично різномірних елементів, але й розширення функціональної структури і формування сакрального архітектурного комплексу.

На завершення розділу дисертантка окреслює особливості впливу суспільно-політичних процесів на різних історичних етапах на архітектуру сакральних комплексів Тернопільської області.

У загальних висновках сформульовано основні наукові результати рецензованої дисертації.

Оцінка мови, стилю та оформлення дисертації й автореферату. Дисертаційну роботу написано на доброму фаховому рівні. Стиль викладення

результатів історико-архітектурних досліджень, наукових положень, висновків є чітким, логічним, забезпечує адекватність сприйняття усіх частин роботи. Текстова частина дисертації доповнена додатками, в яких містяться каталоги дерев'яних та мурованих храмів Тернопільської області XVI-XX ст., які доповнюють аналізований у дисертації матеріал. Оформлення дисертаційної роботи та автореферату відповідає вимогам державних стандартів і ДАК МОН України. Ілюстративна частина дисертаційної роботи опрацьована на належному графічному рівні, що підтверджує ретельну розробку досліджуваної проблеми.

Відзначаючи фаховість дисертантки, підготовки і презентації проведеного дослідження, вважаю за необхідне висловити окремі зауваження та побажання щодо рецензованої роботи, зокрема:

1. При визначенні предмету дослідження О.М.Дячок декларує намір виявити суспільно-політичні впливи на архітектурні характеристики сакральних комплексів Тернопільської області, включаючи до їх числа, окрім об'ємно-планувальних та просторових вирішень, конструктивні особливості. Безпосередня детермінація такого взаємозв'язку видається сумнівною; в дисертаційній роботі цей аспект практично не відображений.

2. Рецензована дисертація виконана на широкому джерельному базисі, однак поза увагою шановної здобувачки, на жаль, залишаються деякі фундаментальні наукові праці авторитетних вітчизняних і закордонних вчених, а також дисертаційні роботи, важливі для суті даного дослідження. Зокрема, ознайомлення з працями українських науковців д.і.н. В.Борщевича, І.Власовського дозволило б ширше представити релігієзнавчий контекст роботи; праці польських вчених С.Лорентца, А.Роттермунда, Т.С.Ярошевського про архітектуру польського класицизму – чіткіше підкреслити кореляцію соціокультурних змін і поширення класицистичних тенденцій в храмовій архітектурі Тернопільщини, дисертаційні роботи М.Хохоня «Формування оборонних споруд монастирів Західної України у XVII-XVIII століттях» та К.Голубчак «Архітектурно-планувальна організація духовно-реколекційних центрів Української Греко-Католицької церкви» - виразніше наголосити на особливостях у підходах до формування просторово-планувальної та функціональної структури монастирських комплексів в минулому та на сучасному етапі і т.і.

3. У тексті п. 4.1. «Сакральні об'єкти середньовічного періоду підчас існування Київської Русі та Галицько-Волинської держави» переважають відомості про особливості структури давніх городищ, поселень і міст. Інформація стосовно сакральних комплексів є епізодичною і стосується лише декількох загальновідомих об'єктів – пам'яток архітектури національного значення (храми

Св.Пантелеймона в Галичі, Св.Миколи у с.Збручанське), які засвідчують поширення християнства (православ'я) на цих теренах.

4. Дискусійним видається включення в Розділ 4 аналітичних матеріалів щодо архітектурної стилістики і загального образу збудованих до 1830-х рр. дерев'яних храмів, які є зразками народного будівництва і відображають переважно розвиток локальної традиції храмобудування – тієї чи іншої «школи» народного зодчества (волинської, галицької, подільської), стилістичні, а не суспільно-політичні впливи.

5. У тексті Розділу 5 міститься суттєвий масив історичної інформації, яка має допоміжний характер (долі фундаторів храмів і монастирів Тернопільської області, дані щодо пристосування будівель комплексів до інших функцій впродовж періоду існування, реставрації, перебудов, деструкції і т.і. (наприклад, с.283, 285, 289-292, 298, 316-317)), яку, на мою думку, доцільніше було б розмістити в Додатках до основного тексту роботи у формі історичних довідок про найвизначніші з досліджуваних об'єктів.

6. У розділі 6, присвяченому сучасному розвитку сакрального будівництва на Тернопільщині, логічнішим було б, на мою думку, ширше охарактеризувати архітектурно-композиційні прийоми створення протестантських сакральних комплексів (у роботі розглянуто лише 2 об'єкти (с.374-375)). Зважаючи на доволі детальний аналіз суспільно-політичного та архітектурного контексту формування таких об'єктів у попередні століття, це дало б можливість виразніше виявити ступінь і особливості впливу зовнішніх чинників, а також порівняти з сучасними процесами творення архітектурного образу сакральних комплексів інших конфесій.

7. Висновки за Розділами 3, 4, 5 є надто розлогими і потребували б лаконічнішого викладу без деяких повторів інформації, що міститься в основному тексті роботи.

Проте, зазначені зауваження, на мою думку, принципово не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Виконана праця логічно структурована, відзначається науковою новизною, отримані результати є суттєвим внеском у вирішення важливої наукової проблеми у сучасному архітектурознавстві: виявлення особливостей взаємозв'язку між процесами формування і розвитку сакральних комплексів та суспільно-політичними процесами на різних історичних етапах розвитку одного з регіонів сучасної України в контексті загальноєвропейських тенденцій розвитку архітектури. Враховуючи викладене вище, маю підстави стверджувати, що дисертація на тему «Формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно-політичних процесів (на прикладі Тернопільської області)», є завершеною науковою працею, в якій отримано нові обґрунтовані наукові результати щодо

визначення етапів формування, розвитку, особливостей архітектури сакральних комплексів Тернопільської області в контексті політичних та соціокультурних змін, визначення внеску сучасних архітекторів у відродження і континуації храмової традиції України.

Робота повністю відповідає вимогам пунктів 9 та 11 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. №656), що висуваються до докторських дисертацій, а її авторка – Дячок Оксана Миронівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 - Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

Доктор архітектури, доцент,
завідувачка кафедри архітектури та
середовищного дизайну Національного
університету водного господарства
та природокористування, м. Рівне

О.Л.Михайлишин

Підпис О.Л.Михайлишин засвідчено
Начальник відділу кадрів НУВГП

О.Р.Цаль

26 січня 2021 р.

